

**СЕЛО ЯК БАЗОВИЙ КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У  
МОВОПРОСТОРАХ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ**

Базовим концептом української ментальності, яскраво оприявленим у мовотворчості братів Тютюнників, є СЕЛО, знаковий зміст котрого науковці визначають, як: «населений пункт (звичайно великий порівняно, скажімо, з *хутором* – *див.*) неміського типу, мешканці якого займаються перев. обробітком землі; сільська місцевість взагалі; мешканці таких поселень» [2, с. 533], що першочергово окреслює геоетнічну вкоріненість українського етносу. Знаковість лінгвокультури СЕЛО для української ментальності потверджує його частотність, вживання у назвах пісень («Хай гуляє все село» (народн.), «Моє рідне село» (сл. А. Демиденко, муз. О. Зуєв), «Село моє» (сл. і муз. Н. Гураль), книг («Село не люди» Люко Дашвар), розробленість у фразеологічній системі мови (*Село на село, темне село, крикнути на все село, піти з торбами по селу*), пареміях (*До міста по гроші, а на село по розум* (Народ.тв.); *Як село то й голо: в одній хаті мак, а в другій так* (Народ, тв.), *Як у болоті не без дідька, так у селі не без горівки* (Народ, тв.); *Хоч за подушку, та поживиш душку; а в селі хоч і п'ятак, то сиди так* (Народ, тв.); *Сільське телятко, а міське дитятко* (Народ, тв.) та ін.), використання сільської тематики у художніх творах (Т. Шевченко. І. Карпенко-Карий, М. Куліш, Б. Грінченко, О. Кобилянська. І. Нечуй-Левицький. В. Стефаник, М. Стельмах, О. Гончар та ін.).

Як зауважує Р. В. Мовчан, «національна ментальність українця містить ознаки, насамперед, селянської цивілізації, для якої єдність людини з вічною, незмінною природою визначає саме буття» [5, с. 393]. Суголосно їй як «могутній материк традиційної етнокультури» визначає СЕЛО Л. Б. Тарнашинська [8, с. 22]. Знаковість цієї константи для вітчизняної лінгвокультури декларує також і те, що більша частина населення нашої держави є питомими селянами, а «ключові слова», як потверджує І. О. Голубовська, – належать до тієї унікальної для кожної культури лексики, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність» [1, с. 401]. Саме СЕЛО протягом віків було цариною продукування, збереження матеріальної та духовної етнокультури. Адже «душа» українського народу формувалася в контексті землеробської (*Н.Б.: тому СЕЛЯНСЬКОЇ*) культури» [7, с. 225], що зумовило обрядовість народного життя і спричинило формування таких основних рис української ментальності, як: антеїзм (любов до землі, працездатність), «екзистенціально-межове» світовідчуття (життєлюбність, ліро-пісенне сприймання природного й соціального оточення, пріоритет «серця» над головою), індивідуалізм (несприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади, ідея рівності), соціопсихологічний і політичний конформізм («передбачає не лише прислужництво «меншовартісної» нації, а й її задоволення від рабства»). Так, учені виділяють такі риси психотипу українця: інтровертність (зосередженість на власних ідеях, потребах), емоційність, імпульсивність, раціональність, екзекутивність, прив'язаність до землі, інстинкт оборони свого, прагнення до особистої свободи, волелюбність. Як зауважує Т. А. П'ятковська, «соціалізований українець комфортно почуває себе вдома і на своїй території, ним обстоюється індивідуалістичний культурний цикл» [6, с. 95].

Як зауважував С. Б. Кримський, «для світоглядно-ціннісної свідомості української культури стає характерним висунання на передній план не формалізму розуму, а того, що з корінням морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі» [4, с. 10]. А цей архетип оприявлює саме СЕЛО, бо ще кирило-мефодіївці трактували відношення «місто – хутір» (розуміємо як синонім СЕЛА) ніби опозицію типу: «розум – серце», «тлінне – вічне».

Тютюнники не лише наділили СЕЛО ключовим націоекзистенційним смислом, а й оприявили його сакральність для українства. Майстерно змальовуючи кожну деталь полтавського СЕЛА (від топонімічних характеристик до найдрібніших візій

естематонімічного та глютонімічного кодів), брати-письменники актуалізували визначальні риси української ментальності: ЛЮБОВ, СОВІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ШАНОБЛИВІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ВОЛЕЛЮБНІСТЬ, СВОБОДУ, БОРОТЬБУ, ЩЕДРІСТЬ. При цьому явлені вони природно, без нарочитої показовості, гіперболізації, патріархальних аксесуарів. Григорій писав: «*В селі людина контролюється, кожний її вчинок на виду. Там не дуже розгуляється чотирнадцятилітня дівчинка з сивим грошовитим пройдисвітом, там не дуже розмахнешся ножем і не дуже вкрадеши мішок шкір чи й цілу машину, дачі теж не збудуєши, «культурною» мовою не розговоришся, бо засміють... А в місті все можна*» [9, с. 152]. Це ще одне підтвердження того, що генетична система нації має власне СЕЛЯНСЬКІ витоки, і несе у своїх духовних спадках, як зауважувала Л. Б. Тарнашинська, ту мораль, що закладалася віками, попри деформацію і нав'язування чужих нашої ментальності «цінностей» [8, с. 31].

Рідна Шилівка постає в мовотворчості митців, ніби узагальнений образ українського села середини минулого століття. «Спостережним пунктом прози» Григорія-старшого номінує Шилівку й Р. І. Іваничук [3, с. 8]. Повністю суголосні з твердженням Л. Б. Тарнашинської, що попри всі відмінності стильової та ідейно-художньої палітри письменників, їхню творчість варто розглядати в єдиному контексті, контексті «розгортання національного духу у його світоглядній тяглоті і глибині» [8, с. 5].

Брати Тютюнники – знавці найтонших душевних поривань українства, адже самі виринули із виру життя народного. Селянський світ письменників – це пошуки національної духовної істини в провінційному світі. Універсум СЕЛА мовосвіту Григорія та Григора, володіючи національною заземленістю (батьківська хата, де пахне потапцями і молоком, шлях, що «розтинає село навпіл попід старезними в три охвати вербами», «вичовганий сонцем до саява потік», «хвилююче серце хлібороба півняче «ку-ку-рі-ку-у-у!», запах споришу, бузини, «освіженого весняною зливою степу», деревій, од якого «аж здоровля прибуває», холодна м'ята, що пахне «пляшкою молока в торбині на пасьбі, клечаними святками в бабиній хаті, струшеній різучою осокою», «здорові, сильні люди, свіже повітря», пісня, «кухвайки», хустки, що цвітуть, як «макова грядка», «рух та метушня щоденного, повноцінного, трудового життя») оприявлює сакральний вимір буття українського народу.

Концептуальний простір культурами СЕЛЮ чітко, структурно репрезентує фреймова модель, частотними одиницями яких у мовосвітах Тютюнників є: СТЕП (локативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (партативний субфрейм), РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА, ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА, ТОПОСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (посесивні субфрейми), ОДЯГ СЕЛА (естематонімічний субфрейм), ЇЖА СЕЛА (глютонічний субфрейм), компаративний субфрейм (СЕЛЮ (референт) є якби ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)).

Виокремлення саме таких субфреймів детермінується не лише частотністю їх вживання у текстопросторах митців, а й «ключовим характером» для духовності українського народу. Оскільки, як зауважує І. О. Голубовська: ««Ключові слова» належать до тієї унікальної для кожної культури лексики, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність» [1, с. 91 – 92].

Кожен із названих субфреймів має свої структурианти – фрейм-елементи, виражені багатоманітними номінантами, що входять до складу різних сфер референцій. Сукупність лінгвокультурем, які структурують фрейм СЕЛЮ, є ареальними мовно-естетичними знаками культури Полтавщини, а то й ширше Слобожанщини. Естематоніми, глютоніми, біоніми та інші етнографізми яскраво експлікують не лише традиційно-звичаєві устої СЕЛА, а й історію, культуру всього українського народу, оприявнюють ціннісні домінанти нації. Вони є незмінними формантами фразем, висвічуючи ті чи ті аксіологічні орієнтири українства. Мовний простір Тютюнників багатий на численні діалектизми, мовно-естетичні знаки власне полтавського регіону, згадка про який асоціюється насамперед із полтавсько-київським діалектом – осередям сучасної літературної мови.

### **Список використаних джерел:**

1. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид.. випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Іваничук Р. Благослови, душе моя. Господа...: щоденник, записи, спогади і роздуми / Р.І.Іваничук. — Л.: Просвіта, 1993. – 271с.
4. Кримський С. Б. Культурні архетипи Києва / С. Б. Кримський // Київські обрії: історико-філософські нариси : зб. наук. пр. – К. : Стилос, 1997. – С. 4 – 13.
5. Мовчан Р.В. Український модернізм 1920-х років: портрет в історичному інтер'єрі: [монографія] / Раїса Валентинівна Мовчан. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
6. П'ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій / Т. П'ятковська// Рідний край. – 2014. – № 1(30). – С. 94 – 97.
7. Скрипченко О. Загальна психологія [Текст] : навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – Київ : А. П. Н., 2002. – 464 с.
8. Тарнашинська Л. Григій Тютюнник: «З любові й муки народжується письменник...»: бібліогр. нарис / Л.Б. Тарнашинська. – К.: 2011. – 136 с.
9. Григій Тютюнник: «образ України здавна й по сьогодні». Щоденники, записники / Передмова, упорядкування, примітки, підготовка текстів, редагування О. І. Неживого. – Луганськ: Знання, 2005. – 262 с.